

Дата: 26.10.2023

Група Б-1

Урок 17-18

Тема: Економічна соціологія. Соціологія менеджменту та праці

Матеріали до уроків

1. Опрацювати матеріали уроків 17-18 та підготувати опорний конспект

2. Підготувати доповідь на тему за вибором:

1. Соціально-економічні погляди українських вчених кінця XIX - початку XXст.
2. Соціально-економічні моделі розвитку суспільства.
3. Сучасний стан соціально-економічних процесів в Україні.

1. Предмет і об'єкт економічної соціології

Як самостійна галузь соціологічної науки, економічна соціологія заявила про себе в середині XX ст. у США на хвилі осмислення взаємопов'язаних процесів у сфері виробництва і соціальному бутті індивідів, соціальних груп і спільнот. З часом усе чіткіше окреслювалися особливості її як міжгалузевого наукового напрямку, однієї зі спеціальних соціальних теорій, що, функціонуючи в межах соціального та економічного знання, має специфічний предмет і об'єкт дослідження.

Економічна соціологія — міжгалузевий науковий напрям, галузь соціологічного знання, що вивчає економіку як соціальний інститут, закономірності її розвитку та функціонування.

Економіку вона розглядає як один із базових елементів суспільства, тісно пов'язаний з його соціальною структурою і соціальними процесами. Відповідно економічна соціологія покликана досліджувати економічне життя, розвиток економіки як соціальний процес, спонукуваний активністю соціальних суб'єктів, інтересами, взаємодією соціальних спільнот. Особливий інтерес виявляє вона до взаємодії економічної та соціальної сфер, до взаємовпливу та взаємозбагачення економічних і соціальних процесів. Вона зосереджується не на відокремлених явищах, тенденціях в економічному та соціальному бутті і навіть не на їх взаємозв'язку, а на механізмах, що породжують і регулюють ці взаємозв'язки. Не менше цікавить її вплив соціальних механізмів на перебіг та особливості економічних процесів.

Предмет економічної соціології — соціальні механізми регулювання економічних відносин, особливості поведінки соціальних суб'єктів. Він охоплює сукупність структур, процесів, пов'язаних із функціонуванням соціальних структур і соціальних відносин щодо власності, особливості взаємодії економіки як соціального інституту із суспільством, соціальні функції економіки, форми регулювання економічних процесів, типи мислення та соціальної поведінки у різних соціально-економічних системах.

Об'єкт економічної соціології — економіка як соціальне явище, її виникнення, розвиток та місце в житті суспільства. У сфері економіки соціологія

вивчає соціальне: суб'єктів, носіїв економічних відносин, їх взаємодію, рольову поведінку, організаційно-нормативні форми, соціальні механізми, що визначають функціонування та розвиток економіки. Якщо економіка розглядає людину як елемент трудових ресурсів, як умову виробництва, то соціологія розглядає людину як суб'єкт економічних і соціальних процесів. Відповідно до цього економічна соціологія вивчає соціальні закономірності економічного розвитку суспільства, соціальну ефективність економічних рішень та економічну ефективність соціальних рішень, особливості та можливості економічної діяльності, економічну поведінку різних соціальних класів і груп, вплив соціальних відносин і різних форм організації трудової діяльності, соціальних норм і цінностей на ефективність суспільної праці. Іншими словами, економічна соціологія зосереджується на аналізі взаємозв'язків економічної та неекономічної сфер як за оптимальної їх інтегрованості, так і в стані протидії.

2. Основні поняття і категорії економічної соціології.

Категоріальний апарат економічної соціології охоплює загальнонаукові, загальносоціальні та специфічні категорії. Головні з них: соціальний механізм розвитку економіки, економічна поведінка, економічна культура та ін.

Базовим для економічної соціології більшість учених вважає поняття «соціальний механізм розвитку економіки».

Соціальний механізм розвитку економіки — стійка система взаємодії соціально-економічних груп у сферах виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг, регульована історично сформованими вданій країні типом культури, системою управління і соціальною структурою суспільства.

Рушійною силою його є соціально-економічні потреби та інтереси соціальних груп, що регулюють їх поведінку в сфері економіки. Дія його поширюється на всі фрагменти соціальної структури суспільства: класи і соціальні прошарки (підприємці, менеджери, робітники, селяни та ін.); різні рівні територіальної структури (країна, регіон, область, місто, район), а також організаційно-управлінської структури виробництва (відомства, об'єднання, підприємства, підрозділи). У кожному соціальному прошарку і на кожному рівні згаданих структур функціонують специфічні соціальні групи, здійснюються особливі види діяльності й поведінки, досягаються якісно і кількісно різні результати. Це дає змогу стверджувати, що в суспільстві діє кілька соціальних механізмів, що, взаємодіючи з основним соціальним механізмом регулювання економіки, вони визначають зміст, особливості, спрямованість економічної поведінки індивідів і груп, ефективність економічної діяльності.

Соціальний механізм, передаючи імпульси дії та розвитку зі сфери соціальних відносин в економічну й навпаки, створює соціальні умови для ефективного використання ресурсів виробництва (природних, фінансових, людських та ін.). Передавання цих імпульсів здійснюється через творчу активність соціальних груп, які діють у системі економічних та соціальних відносин, мають певне становище в соціальній структурі суспільства.

Існування будь-якої системи передбачає впорядковану взаємодію суб'єктів господарської діяльності, галузей, соціальних груп і спільнот. Ступінь та особливості цієї впорядкованості визначають господарський устрій суспільства,

який є цілісною і взаємозалежною системою норм, правил, інститутів, що визначають економічну діяльність суспільства. Елементи господарської системи визрівають або створюються завдяки цілеспрямованій діяльності економічних і політичних суб'єктів (уряду, парламенту, підприємств, об'єднань).

Економічна поведінка — система соціальних дій, пов'язаних з використанням різних за функціями і призначенням економічних цінностей (ресурсів) та зорієнтованих на одержання користі (вигоди, винагороди, прибутку) від їх обігу.

Особи, що виступають на ринку, формуються у конкретних і здебільшого подібних соціально-економічних умовах і тому виявляють здатність до типових форм поведінки. Всі соціальні суб'єкти, включені в економічну сферу, відрізняють коштовні речі від некоштовних; незважаючи на власні погляди, як правило, відстоюють особисті господарські інтереси; суб'єктивно оцінюють конкретні товари, але ці оцінки завжди пов'язані з об'єктивно існуючими цінами; здатні певною мірою передбачати, де їх очікує ймовірна вигода, а де — збитки; прагнуть, залежно від умов і здібностей, великих вигод, намагаються запобігти збиткам; здатні помилятися у розрахунках і діях.

Економічна поведінка як соціальний феномен є предметом вивчення як економічної науки, так і соціології, яка акцентує свою увагу на чинниках, умовах, соціальних інститутах, ситуаціях, а також на соціальних суб'єктах, що реалізують свої конкретні економічні інтереси. Тобто у полі зору соціології перебувають моделі соціальної поведінки щодо максимізації результатів і мінімізації витрат, а також соціокультурні інститути, що уможливають чи обмежують раціональне використання економічних ресурсів (особистісних, технологічних, організаційних, фінансових, інформаційних). Отже, очікуваним результатом економічної поведінки є різні винагороди за дії, пов'язані з використанням і комбінацією економічних ресурсів.

Основою соціальної поведінки економічного типу є система норм і правил, закріплених юридично на державному рівні, у різних угодах між людьми, у традиціях повсякденного життя. Ці норми і правила можуть бути закріплені спеціальними законодавчими актами, у звичаєвому, природному праві, традиціях, соціальних звичках, стереотипах. Однак усі вони визначають порядок і допустимі межі соціальної поведінки суб'єктів, що прагнуть вигод.

Універсальною мотивацією суб'єктів економічної поведінки є формула: максимум винагороди за мінімум витрат. Однак цілком реалізувати цю формулу неможливо, нерідко діяльність приводить до непередбачених результатів. До того ж суб'єкти економічної поведінки діють у певній системі обмежень (лімітів), що вносить істотні корективи в їх плани і наміри.

Дистрибутивна економічна поведінка. Розглядає ринок як нескінченний процес перерозподілу величезної маси економічних ресурсів у сфері обміну та обіг, де безліч суб'єктів перманентно набувають і втрачають право контролю над певними благами.

Виробнича поведінка. Пов'язана з нагромадженням, концентрацією матеріальних, технологічних, інтелектуальних, організаційних та інших ресурсів, поєднанням і комбінуванням з метою одержання конкретних благ і прибутку (доходу) від їх обігу на ринку.

Обмінна поведінка. Забезпечує рух різноманітних економічних благ (товарів, послуг, інформації) на ринку на основі обліку та порівняння їх цінностей.

Споживча поведінка. Забезпечує вилучення економічних благ з товарного обігу і присвоєння їх з метою задоволення потреб людини. Фаза споживання властива більшості суб'єктів економічної поведінки, що використовують ресурси.

Спонукальною основою економічної поведінки людини є потреби — об'єктивно зумовлені суспільними відносинами свідомі наміри людини (груп людей) досягти кращих умов життя. Потреба є чимось більшим, ніж мета; вона — установка на дію, підтверджений мотивами та стимулами намір, напрям дії. На основі потреб формується економічна свідомість.

***Економічна свідомість** — погляди, потреби, інтереси, ідеї, уявлення і переконання стосовно економічних процесів і явищ, ставлення до власності, економічної самостійності та ін.*

Взаємодія економічної свідомості, яка є внутрішнім чинником економічної діяльності, із зовнішніми чинниками складає соціальний механізм економічної діяльності та поведінки. Економічна свідомість базується на систематизованих наукових знаннях, заснованих на свідомому використанні соціально-економічних законів. З економічною свідомістю тісно пов'язане економічне мислення.

***Економічне мислення** — погляди та уявлення, породжені практичним досвідом людей, їх участю в економічній діяльності тощо.*

Ґрунтується воно на економічній практиці, будучи явищем нижчого рівня порівняно з теоретичною свідомістю. Якщо економічна свідомість пов'язана з пізнанням функціонування і розвитку соціально-економічних законів, то економічне мислення — із включенням людини в соціально-економічну практику. Це дає змогу розглядати економічне мислення як форму економічної свідомості в конкретній суспільній ситуації. Відповідно відсталість і нерозвиненість економічної свідомості зумовлює суперечливість економічного мислення, яке сприймає динаміку економічних відносин переважно емоційно.

У процесі пізнання реальних причин, корінних стимулів економічної діяльності й економічної поведінки людей використовують категорію «економічний інтерес».

***Економічний інтерес** — усвідомлена економічна потреба людини, груп, спільнот, об'єктивні спонукальні мотиви їх економічної діяльності.*

Визначається він місцем людини в економічній системі, еволюцією відносин економічної власності, сприяючи узгодженню взаємодії індивідів, груп, верств.

Економічні інтереси, відображаючи роль конкретних суб'єктів у системі суспільного поділу праці, є об'єктивними, належать реальним суб'єктам, що вступають у відносини між собою. їх структура настільки різноманітна, наскільки різноманітні суб'єкти господарських зв'язків. Вони змінюються із зміною ролі їх носіїв у суспільному поділі праці, стають рушійною силою суспільного розвитку економічних відносин.

У суспільстві, що перебуває на стадії трансформації, постійно відбувається інституціоналізація економічних поглядів, утвердження економічних ролей і норм поведінки. Це пов'язано з утворенням нових організаційних структур, посад.

Наприклад, у середині 90-х років в Україні з'явилися нові економічні ролі, натомість відійшло багато колишніх.

Економічні соціальні ролі — виконувані соціальними суб'єктами функції, які визначаються їх місцем у системі економічних відносин, пануванням певного типу економічних відносин.

Вони залежать від системи власності, методів управління економікою, умовами економічної мобільності тощо.

Аналіз економічних ролей різних соціальних суб'єктів потребує з'ясування категорії «економічна активність».

Економічна активність — вияв індивідуальності, самореалізації особистості у сфері виробництва обміну та споживання, рівень її економічної взаємодії із зовнішнім середовищем.

Економічна соціологія послуговується і загальнонауковими категоріями, використовуючи їх як засіб опису економічної та соціальної сфер, соціального механізму розвитку економіки. Однією з них є категорія «власність», оскільки соціально-економічною основою функціонування будь-якої економічної системи є відносини власності.

Власність — соціологічна категорія, яка охоплює низку підсистем суспільних відносин (економічних, соціальних, правових, психологічних тощо), які прямо та опосередковано стосуються привласнення предметів природи у процесі праці та привласнення матеріальних і духовних благ.

Власність є комплексом відносин, багатомірним і багатоступеневим явищем, яке формує соціально-політичну структуру суспільства. Розрізняють соціальні, політичні, морально-психологічні та ідеологічні аспекти власності. Соціальний аспект її розкриває процес утворення і розвитку класів, взаємодію між ними залежно від відношення до засобів виробництва, способів отримання певної частки суспільного багатства. Реалізується він у взаємодії «людина—людина». Власність у юридичному трактуванні відтворюється системою зв'язків «людина—річ», відображаючи майнові відносини, свідомі, вольові взаємозв'язки юридичних і фізичних осіб щодо привласнення благ.

Складовими власності є відносини володіння, розпоряджання і користування. *Володіння* характеризує належність об'єкта власності конкретному суб'єкту, фактичне панування суб'єкта над об'єктом власності. *Розпоряджання* — це здійснюване власником або делеговане ним іншим економічним суб'єктам право прийняття управлінських рішень з приводу функціонування і реалізації об'єкта власності. *Користування* (використання) — процес виробничого застосування і споживання корисних властивостей об'єкта власності, створених за його участю благ.

Беручи за основу особливості відносин власності, розрізняють такі її форми: індивідуальну, колективну та державну власність. Носіями *індивідуальної власності* є індивіди, домашні (сімейні) господарства. *Колективна власність* реалізується через діяльність корпорацій, кооперативів, трудових колективів, релігійних і громадських об'єднань, організацій. Серед *державних суб'єктів* власності розрізняють загальнодержавні, територіально-регіональні (комунально-муніципальні служби тощо), галузеві (міністерства та відомства). Об'єктами державної власності є засоби виробництва, земля, її надра, рослинний і тваринний

світ, робоча сила та результати її діяльності — предмети матеріальної та духовної культури, цінні папери, гроші тощо. Визначальними серед них є засоби виробництва. Саме власність на засоби виробництва характеризує сутність відносин власності.

Отже, економічна соціологія як специфічна галузь соціологічного знання забезпечує цілісне вивчення економіки як складної системи, у якій функціонують соціальні суб'єкти економічної діяльності, від поведінки яких залежать кінцеві результати економічного розвитку.

3. Соціальні функції економіки

Економіка розвивається разом із суспільством, породжується ним і водночас впливає на нього. У цьому виявляється її *генетична функція*. Матеріальні потреби становлять сукупність базових потреб особистості й формують цінності, ціннісні орієнтації, впливаючи на соціалізацію індивідів. У цих процесах реалізують себе *ціннісно-нормативна* та *виховна функції* економіки. Як соціальна система, що впливає на розвиток суспільних відносин, економіка виконує в суспільстві *інтегративну функцію*, що виражається у забезпеченні єдності інтересів працюючих, створенні соціально-економічних груп і верств. Однією з головних функцій економіки є *регулятивна* (збереження відносної цілісності суспільства) і *творча* (пов'язана з виробництвом засобів подальшого розвитку суспільного й індивідуального життя). *Адаптаційна функція* економіки спрямована на забезпечення функціонування і розвиток виробництва, розподіл, обмін і споживання.

4. Поняття предмета соціології праці та зайнятості.

Соціологія праці та зайнятості — галузева соціологічна теорія, яка вивчає *закономірності формування, функціонування і розвитку соціальних утворень (систем, спільнот та інститутів) у сфері праці й пов'язані з ними процеси та явища*.

Праця — основа функціонування та розвитку людського суспільства. Її соціальна сутність зумовлена кількома чинниками. По-перше, вона є процесом взаємодії людини і природи, в якому людина своєю діяльністю опосередковує, регулює обмін речовин між собою і природою. По-друге, людина, впливаючи на природу, використовуючи та змінюючи її для задоволення своїх матеріальних та духовних потреб, не тільки створює матеріальні та духовні блага, а й змінює власну природу, розвиває здібності й нахили, виробляє соціально необхідні якості, формує себе як особистість. Праця є фундаментом, на якому базуються соціальні процеси, формуються соціальні відносини. Вона змінює становище, формує соціальний та професійний портрет особистості.

Праця — не тільки економічна, а й соціологічна категорія. *Об'єктом соціології праці та зайнятості* є праця як суспільно значуще явище, *предметом* — структура і механізми соціально-трудова відносин, соціальні процеси у сфері праці. Особливості соціологічного вивчення праці полягають насамперед у системності та комплексності дослідження соціальних і соціально-психологічних явищ у сфері праці (з урахуванням способу життя, інших чинників, що впливають на трудову діяльність людини).

Головною соціально-економічною проблемою, вирішенням якої сьогодні займається соціологія праці, є зайнятість населення. Адже вона не тільки забезпечує

матеріальну основу буття людини, а й сприяє розвитку її духовних, моральних якостей. Успішно вирішена проблема зайнятості забезпечує соціальну гармонію в суспільстві. Невирішеність її призводить до соціальної напруги, деградації творчих і професійних якостей людини. Тому програми зайнятості, будучи спрямованими на вирішення проблем як зайнятого, так і незайнятого населення, охоплюють прогнозування дисбалансу на ринку праці; професійний добір, підготовку і перепідготовку кадрів; запобігання масовому безробіттю; стимулювання гнучкого ринку праці; стабілізацію кадрів на підприємствах тощо.

- Значна роль у цьому належить соціології праці, рекомендації якої є неоціненними під час вироблення програм зайнятості населення, що здебільшого охоплюють такі питання:
- стабілізація сфери застосування праці;
- творення додаткових робочих місць;
- внутрігалузевий і територіальний перерозподіл працівників;
- професійна орієнтація, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників;
- соціальний захист працівників;
- організація громадських робіт і тимчасової зайнятості;
- управління програмою та контроль за її виконанням.

Соціологія праці бере активну участь у виробленні та реалізації засобів соціального захисту працівників.

Контрольні питання:

1. Порівняйте поняття "характер праці" та "зміст праці".
2. Умови праці та їх різновиди.
3. Типи та стилі керівництва.

Для зворотного зв'язку: nataliia_matvieieva@ukr.net